بۆکان لە مێژوودا (٣٨٧) ئەنوەر سوڵتانی

دوورخرانەوە (تەبعید) ی مامۆستایانی بۆکان و موکریان لە کوردستان

بەشی دووهەم

دیاردەی سەیر و سەمەرەی وا لە شارەکانی ئوستانی ناوەندیی ئێراندا زۆر بوون کە ئێمە لە کوردستان نەمانبینیبوو. با دەست نیشانی یەک دوو نموونە بکەم بۆ ئەوەی بڵێم ئێمە لە کوردستان چەندە بێ ئاگا بووین لە ڕاستەقینەی کۆمەڵگاکانی دیکەی ئێران و چۆن ئێرانمان تەنیا لە دەلاقەی کتێب و ڕاگەیاندنی ڕۆژنامە و وتاری حزبەکانەوە دەناسی. بۆ نموونە، نەماندەزانی هێزی ئایینی و بڕاوی خەڵک بە ئایینزای شیعە، تەنانەت ماوەیەکی زۆر پێش دامەزرانی کۆماری ئیسلامیش، چەندە بەهێز بوو و خومەینی و مەلاکان و مامۆستا ڕۆژئاواییەکانیان چۆن لە ساڵی ١٣٥٧دا سواری شەپۆلێک بوون کە گەلێک پێشتر لە ئێراندا هەڵیکردبوو و ئێمە نەماندەدیت. لە شاری 'مەحەللات' و 'خومەین' ی پەنای 'قوم' تیغی ڕیش تاشین لە دووکاناندا نەدەفرۆشرا و بە "مکروه" دەزانرا. تەبعیدییەکانی ئەو شارانە دەبوو تیغ لە شارەکانی دیکە بکڕن؛ جا دەبێ لە شاری قوم خۆیدا چ خەبەر بووبێت!

جارێکیان چووبووم بۆ قەزوێن بۆ ماڵی کاک عەبدولواحیدی سەعیدی. قوتابیانی پۆلی یەکەمی قوتابخانەیەکی سەرەتایی کچان لە ناوچەیەکی هەژار نشینی شار، بە ڕیز دەهاتنە دەرەوە بچنەوە ماڵێ. کچەکان تەمەنیان ٧ یا ٨ ساڵان بوو بەڵام تەنانەت بۆ نموونە یەک تاکە کەسیانم نەبینی دەسماڵ و ڕووسەریی بە سەرەوە نەبێت، هەر هەموویان حیجابیان بە سەرەوە بوو! جا بزانە ئەو وڵاتە چی بووە و ئێمەی هەژاری بەخەیاڵ سیاسی چۆن لەو ڕاستییانەی ناو ئێران بێ خەبەر بووین! خۆ بارودۆخی ئێستای ئێران هەر باسیشی نەکەین، 'حیجابی ئیجباری' سەری مەلاکان بخوات، مەلایەک چەند هەفتە پێش ئێستا گوتوویەتی باوک نابێ بەتەنیا لەگەڵ کچی منداڵ و شیرەخۆرەی خۆشیدا لە یەک ژووردا بن! ئەوانی دیکە قسەی لەوە سەیرتر دەکەن و کەمیش نین ئەو کەسانەی وا لێیان وەردەگرن و باوەڕیان پێ دەکەن.

کە دەچووم بۆ تاران، ئوتوبۆسەکەمان لە نیوەی ڕێگا، دەگەیشتە شاری قوم. سەرەتا پێم سەیر بوو دەمدیت دانیشتووانی ئوتوبۆسەکە هەر دەگەیشتینە شوێنێکی تایبەت، بە بەر ڕۆیشتنی ئوتوبۆسەوە لەپڕێکدا هەڵدەستانە سەرپێ و ژنانی بێ حیجابیش بۆ ماوەیەک دەسماڵێکیان دەدا بەسەریاندا. دواتر زانیم ئەوە بۆ ئەوەبوو شاری قوم و گومبەزی حەزرەتی مەعسوومەیان لێ دەردەکەوێت و بە ئیحتیرامی ئەو وایان دەکرد. بەڵام دیارە لەو ساڵانەدا کەس مەجبووری بەوە نەدەکردن و ئەو خەڵکە هەر بە پێی باوەڕی خۆیان وا دەجووڵانەوە، ئەوانەش کە وەک من لە جێگەی خۆیان نەدەبزووتن، کاریان پێیان نەدەبوو و نە ئەولا مۆڕەی لەملا دەکرد و نە ئەمیش پێکەنینی بەو دەهات. هەردوو هێزەکە لە کۆمەڵگادا هەبوون و کاری خۆیان دەکرد. دیارە بە ژمارە، بارستایی ئەوان زیاتر بوو ولە باڵانسی کۆتایی هێزەکاندا دەستی ئەوان باڵاتر بوو، بەڵام ئێمە بەوەمان نەدەزانی و بە بۆچوونی خۆمان هێزێکی مردوو

یان نزیک بە مەرگ بوون و حیسابمان بۆ نەدەکردن. بەڵام هەر ئەو مردووە بێ ناو ونیشانە لە ساڵی ۱۳۵۷ دا لە تابووت هاتە دەرێ و ئەو گۆبەندەی گێرا کە گێرای و ئەو بەڵایەی بەسەر ئێران هێنا کە هێنای! جا بریا هەر ئێرانیش بوایە، هەموو ناوچەکە و بەشێک لە دونیای هەژاند و شڵەژاند و لە بیچمی ئەلقاعیدە و ئەنساولئیسلام و مەلا مەزهەر و هەزار ڕەنگی دیکەدا دەرکەوت کە خێر و بێری بۆ چەک فرۆشە ڕۆژئاواییەکان و وێرانی و کوشتن و مردنەکەشی بۆ ئێمە بوو.

دەچمەوە سەر باسەکە: وەزارەتی 'فەرهەنگ' (کە وابزانم ئەودەم ببوو بە وەزارەتی 'ئاموزش و پەروەرش')، ئیجازەی گەڕانەوەی کوردستانی بۆ دەرس گوتنەوە پێ نەدەداین، گەرچی ئازاد بووین بۆ سەردان بگەڕێینەوە کوردستان. یەک دووساڵی پێچوو تا ئیجازەی ئەوەشیان پێداین بچین لە شارەکانی نزیک بە تاران وەک 'کەرەج' و 'شەهری ڕەی' و 'شەهریار' و 'وەرامین' دەرس بڵێینەوە. من سەرجەم دووساڵی تەواو لە ئەراک بووم و هەر لە مەدرەسەی 'سپەهدار' یش دەرسم دەگوتەوە. لەگەڵ دەستەیەک مامۆستای ئەراکیدا ببووم بە دۆست کە تا ساڵانێکی زۆر دوای ئەوەش کاتێ لە تاران بووم، هەر هاتوچۆی یەکترمان دەکرد و تەنانەت ئەوان دەهاتن بۆ بۆکان و ببوون بە دۆستی بنەماڵەییمان. خەڵکانێکی زۆر چاک بوون، لەگەڵ ڕژیمدا نەبوون بەڵام کاری سیاسییان نەدەکرد.

هیچ شتێکی وا نەبوو لە ئەراک خۆمی پێوە خەریک بکەم، کتێبی ئاساییم لە کتێبخانەی گشتی وەردەگرت و دەمخوێندنەوە، ئابوونەی چەند گۆڤاری فارسیش بووم. زۆر دەچووومە سینەما و ڕۆژانی هەینیش لەگەڵ ئەو برادەرە ئەراکییانە "دەورە" مان هەبوو هەرجارەی دەچووینە ماڵی یەکێکمان. زیاتر یاریی "حوکم" دەکرا بەڵام دواتر پارەی دۆڕاو دەدرایەوە دەست کەسەکە، من ئێستاش هەر فێری ئەو یارییە نەبووم! واهەبوو والیباڵ و وەرزشی سووکیش بکەین. جاروبارە دەچووم بۆ تاران بۆ دیتنی فیلمێکی تازە یان شانۆیەکی نوێ، لە بیرمە شانۆی "شش شخصیت در جستجوی نویسنده" ی 'پی یەر ئاندێللۆ' م لە ئەنجومەنی فەرهەنگیی ئێران و ئیتالیا لە تاران بینی و گەڕامەوە ئەراک. بۆ گەلێک بۆنەی وا دەچووم بۆ تاران.

دوای چەند مانگ مانەوە لە ئەراک، باوکم وخاڵم هاتن بۆلام. باوکم شەڵواری عەجەمیی لەپێ کردبوو و لەجیاتی پێچ و کڵاوە کوردییەکەشی کڵاوێکی عەجەمی لەسەردا بوو. کاتێ چاوم پێی کەوت هەندێکی لێ خورت بوومەوە، بەو جل و بەرگەوە نەمدیتبوو و ئەویش تێیدا ئاسوودە نەبوو. چەند ڕۆژێک لەلام مایەوە. ئەو فەقیرە لە میاندواو بەولاوەتر چاوی بەعەجەمستانیش نەکەوتبوو و ئێستا گەیشتببوە ئەو بنی دنیایە! بەڵام ئەڕاکی ئەودەمیش شتێکی وا سەیر و سەمەرە نەبوو، هەر ئەوەندە بوو کە لە بۆکان گەورەتر بوو. خەڵکەکەی زۆر دەوڵەمەند نەبوون و کاسبی باشیان هاوینان بوو کە خەڵکی ئەهواز و ئابادان ماوەی یەک دوومانگ دەهاتنە ئەوێ و ماڵیان بە کرێ دەگرت. ئەراک کوێستانی و سارد بوو و بۆ ئەوان وەک گێلان و مازندەران دەچوو بەڵام هەرزانتر. دوای هەفتەیەک لەگەڵ باوکمدا چووم بۆ تاران و لەوێوە ئەوان لەگەڵ خاڵم چوونەوە بۆکان، منیش گەڕامەوە بۆ ئەراک. باوکم زۆر نەخۆش و بێ واز بوو. ئەوە دواجار بوو بەسەر پێوەم بینی، پاشان لە جێگەدا کەوت تا ئەوەی بەجێی هێشتین. یادی بەخێر بێت ژیانێکی پڕ ڕەنج وکڵۆڵیی بردەسەر.

لە ئەراک ماڵێکی دیکەم بەکرێ گرتبوو کە هی پیرێژنێکی جوولەکە بوو ناوی بی بی جان یان خانمجان بوو. بۆ ماوەیەک هەردوو خوشکەکەم لەگەڵم هاتن بۆ ئەراک و چەند مانگ لەو ماڵەدا لەگەڵم مانەوە. پیرێژن لە زستاندا کورسی دادەنا وەک لای خۆمان. دەیگوت منداڵەکانم لە لانکەدا گەورەکردوون، وەک

باسی دەکرد عەینوبیللا لانکە و دەسرازە و بلوێری لای ئێمە! زۆر ڕەسمی کۆنی لای خۆمان لەکۆندا لە ناوچەی ئەراکیش باو ببوو بەڵام بە گەورەبوونەوەی شار لەناو چووبوون. دەوروبەری شارەکە لوڕ و تورک بوون و فارس کەمتر بوو. لوڕی ئەو دەوروبەرانە لە ئەراکەوە تا شاری مەلایر لە گوندەکاندا دەژیان و گوندی "پەری"- زێدی کەریم خانی زەند، لەوێوە دوور نەبوو و من لە نێو ئۆتوبۆسدا چاوم پێی دەکەوت. کەریم خان خزمی نزیکی ئەردەڵانییەکان بوو؛ لە شەڕ وکێشەی زەندی و ئەردەڵانیدا گەلێک کوردی ناوچەی سنە ڕاگوێزرابوونە لای مەلایر و زەندییەکانیش ڕاگوێزرابوونە دەوروبەری سنە؛ ئێستاش زەندییەکان لە کوردستان هەر هەن. ئەوە شەڕی خۆخۆریی کورد نەبێت هیچی دیکەی پێ ناگوترێت! ئەوەی کەریم خان بە سەر شاری سنەی هێنا چەنگیز بە سەر نیشابووری نەهێناوە! دوو خشتی هیچ دیوارێکی بەسەر یەکترەوە نەهێشت و هەر هەموو ئاوەدانییەکەی لەناوبرد، ئەوەش کەریم خان کە بۆ ئێرانییەکان "عادڵ" بوو و بۆ خۆمان بەڵای ڕۆژگار.

دیسان لە بابەتەکە لامدا، با بگەڕێمەوە: کابرایەکی قەسسابی جوولەکەکانی ئەراکیش لە هەمانماڵی بی بی جان خانمدا ژوورێکی بەکرێ گرتبوو، زۆر پیاوێکی تێگەیشتووی سیاسی بوو و گەلێک جار دەهاتە ژوورەکەی من و پێکەوە قسەمان دەکرد. مامۆستایەکی بەهاییش لە قوتابخانەکەمان بوو، زۆر پێکەوە دۆست بووین، پاشان ئەویش ڕاگوێزرایە تاران و لەوێ یەکترمان دەدیت. دوای شۆڕشی ۱۳۵۷ ڕەستورانێکی چڵەوکەبابی لە تاران کردبووەوە، چەند کوڕەلاوی خەڵکی بۆکان کاریان بۆ دەکرد، ڕێزی زۆری دەگرتن و ئاگای لێیان دەبوو. گەلێک جوامێر بوو و دۆستایەتییەکەمانی لا گرنگ بوو، ئێستا لەهەر کوێیەکە یادی بەخێر بێت.

دوای شەڕی دووهەمی کوردستان و لە ئاوارەییدا جارێک چوومەوە ئەراک بۆلای ئەو برادەرانەم. شناسنامەیەکی درۆیینم پێویست بوو بۆئەوەی لە تاران و لە شاراوەییدا پێی بژیم؛ ئەوان بۆیان دابین کردم، دەستیان خۆش بێت، دۆستی چاک هەتا زۆر بن هەر کەمە.

دوای دووساڵ کار و ژیان لە ئەراک، لە سەر داواکاریی خۆم ڕاگوێزرامە "شەهری ڕەی" نزیک تاران. دەمویست بچمە تاران بەڵام تارانیان پێ نەدام و ناردیانمە شەهری ڕەی. بەڕۆژدا لە گوندی "دەوڵەت ئاباد" ی نیوەڕێی تاران و ڕەی دەرسم دەگوتەوە و ماڵیشم لە تاران لە لای مەیدانی فەوزیە (شەهناز) گرتبوو، کە ئێستا بۆتە ئیمام حوسەین. دەوڵەت ئاباد ئەودەم گوندێکی وێران بوو. واتە قەڵایەک بوو دەوری بەدیوار گیرا بوو و ماڵەکان هەمووی لە ناو قەڵاکەدا بوون. لە دەرەوەی قەڵا دووکانێکی بەققاڵی بوو و قاوەخانەیەک و قوتابخانەکەی ئێمە، ئیتر هیچ. پاشماوەکەی هەموو هەر کوورەخانە بوو و لەبەر بۆگەنی ئەو کوورەخانانە نەفەس کێشان ئەستەم بوو، بیستوومە ئێستا ماڵ و ئاپارتمان و بورجی زۆری لێ دروست کراوە. مودیرێکمان بوو، قەرەچی بوو و زۆریش پیاوێکی چاک و قسەخۆش بەڵام بێ هەڵوێست و وازوازی. لەگەڵ هەمووکەسدا گاڵتەی دەکرد و نەیدەتوانی جیددی بێت! درەنگتر کە بووبووین بە دۆستی یەکتر و هاتوچۆی ماڵی یەکترمان هەبوو، بۆی گێڕامەوە و گوتی کاتێ تۆ هاتیە قوتابخانەکەمان لە بەشی "حیفازەت" ی ئیدارەی پەروەردەی شەهری ڕەی بانگیان کردم و گوتیان فڵانی، ئەو مامۆستا تازەیەی ناردوومانەتە مەدرەسەکەت، سیاسییە و دەبێ ئاگات لێی بێت بزانی لەسەر کەلاس چی دەکات و دەڵێ چی و هاتوچۆی کێ دەکات. منیش لە وەڵامدا گوتم مەنزوورتان سوڵتانییە؟ گوتیان بەڵێ. گوتم ئەو سوڵتانییەی من دیتوومە ئەگەر هەموو گیانی خەنجێر بێت بە قەدرایی سەری پەنجەم بە ..نمدا ناچێتە خواری! ئەوە کێیە لەخۆتان گەورەکردۆتەوە و بە منیش دەڵێن ئاگات لێی بێت! کابرای قەرەچی ڕاستی دەکرد!

بەبەر کار و دەرس گوتنەوە، ساڵی ١٣٤٧ لە چوار زانکۆ وەرگیرام (زانکۆی ئەدەبی زانستگەی تاران،زانکۆی تەربەت دەبیری تاران، زانکۆی تەورێز ڕیشتەی زمانی ئینگلیزی و زانکۆی ئەدەب لە زانستگەی پەهلەوی شیراز) لەوەی شیرازدا ببووم بە نەفەری چوارەمی کۆنکور بەڵام کارەکەم لە دەوروبەری تاران بوو و مەجبوور بووم لەوێ بخوێنم، هەر واشم کرد. بەیانان دەرسم دەخوێند و پاش نیوەڕۆیان دەرسم دەگوتەوە تا لیسانسی تاریخم وەرگرت. ئینجا چوومە دەبیرستانی ٩ ی ئابان لە جادەی ئەوبەری شەهری ڕەی بۆ لای خانی ئاباد.

لە باری سیاسییەوە گەلێک توند وتیژ بووم و لەهەموو خۆپیشاندانەکانی زانستگەدا لە پێشەوە دەڕۆیشتم. لەگەڵ برادەرێکی خۆشەویستی بانەییدا کە دواتر بوو بە دوکتور،هەمیشە لە ڕیزی پێشەوەی هەموو ئیعتیساب و خۆپیشاندانێکی دانشجوو‌ییدا بووین، سەرمان بۆ گێچەڵ دەخورا. لە ئیعتیسابی شیرکەتی واحیدی ئوتوبوسڕانی تاراندا (وابزانم ساڵی ١٣٤٨ بوو)، دەممان زۆر لەپێش بوو و تەنانەت دروشمێک کە من سازم کردبوو کەوتە سەر زمانی هەمووان و نەک هەر خوێندکاری زانکۆکان بەڵکوو لەو ڕۆژانەدا خەڵکی ئاسایی ناو شاری تارانیش دەیانگوتەوە: "شرکت واحد دزده، مال مردمو میدزده!"

لە دەبیرستانیش زۆرم قسەی سیاسی دەکرد و تەنانەت لە دەرسی مێژوودا نەمدەهێشت قوتابییەکان ناوی "شا" بهێنن بۆ نموونە دەبوایە لە جیاتی نادرشا بڵێن نادر و لە جیاتی ڕەزاشا بڵێن ڕەزا! بەکورتی وەک لە فارسیدا دەڵێن "عسس مرا بگیر" کارێکم دەکرد کە ئەنجامەکەی جگە لە گیران و زیندان هیچی دیکە نەبوو. لاویەتی و شێتی (لە هەندێک کەس دا!) جەمسەریان لێک دەگەڕێتەوە.

لەبەر بەدبەختی، سەرۆکی پێشووی ساواکی سەقز کە دەستی لە تەبعیدەکانی ئێمەدا هەبوو، ڕاست لەو ساڵەدا کە من ڕاگوێزرابوومە شەهری رەی، ئەویش ببووە سەرۆکی ساواکی شەهر ڕەی- حیکایەتی مار و پنگە! ئەوە تەنانەت بە هەڵکەوتیش بووبێت، هەڵکەوتێکی سەیر بوو. جەنابی سەرهەنگ مونشی بەناو 'کورد'، منی بە باشی دەناسی، جارێک لەسەر خوێندنەوەی ڕۆژنامەی کوهستان بانگی کردبوومە ساواکی سەقز و زۆری هەڕەشە لێکردبووم و جارێکیش لە ڕووداوی چەتەی گوندی بوغدەکەندیدا هاتبووە گوندەکەمان (بڕوانە بەشی ٣٣٢ ی ئەم زنجیرە ووتارە). مام سەرهەنگ لە هەرکام لەو پۆلانەی دەبیرستان کە من وانەم تێدا دەگوتنەوە، قوتابییەکی بانگ کردبوو و پرسیاری منی لێکردبوون بۆ ئەوەی بزانێت لە کاتی دەرس گوتنەوەدا چی دەڵێم. پێی گوتبوون ئەگەر شتێکی سیاسیم گوت ئاگاداری مودیری قوتابخانەکە بکەنەوە. کابرای موەدیر کەسێکی ئیسفەهانیی بەڕواڵەت دۆست بەڵام لەبنەوەبڕ بوو.

لە بەشەکانی دواتری ئەم وتارەدا هەوڵ دەدەم ناوی ئەو کەسانە بنووسم کە لەگەڵ ئێمەدا تەبعید کرابوون، دیارە من خۆم چەند کەسێک نەبێت ناوی کەسم لەبیر نەماوە بەڵام لە دۆست وبرادەر دەپرسم. هیوادارم کەسانی شارەزا سەبارەت بە تەبعیدەکانی دیکەی کوردستانیش بابەت بنووسن. دەزانین لە ساڵی ١٣١٩ و سەردەمی دەسەڵاتی ڕەزاشادا خەڵکێکی زۆر لە مەهابادەوە نێررانە 'شیراز' و ڕێزدار سەید محەممەدی سەمەدی لە کتێبی "نگاهی به تاریخ مهاباد" دا (ل. ٩٥) باسیان دەکات و ناوی بەشێکیشیان دەنووسێت. لە ساڵی ١٣٥٨ یشدا حکوومەتی مەلاکان بە شێوەیەکی دڵڕەقانە ژمارەیەکی زۆری کوردیان لە موکریانەوە ناردەو ناوچەی سمنان و دامغان، ئەوەندەی من بزانم ناوی ئەو کەسانە تۆمار نەکراوە و ئەگەر باسیشیان لێ کرابێت لە ڕاگەیاندنی حزبە سیاسییەکاندا بووە و هیچیتر.

نموونەی ئەم کردارە وەحشییانەیە زۆرە و ئێمە نابێت هەروا بە ساکاری بەلایاندا تێپەڕ بین.
دوورخرانەوەکەی دووکاندار و فەرمانبەرانی ئیداراتی موکریان لە ساڵی ١٣٥٨ دا، ئەویش بەو شێوە نالەبارە، بۆ هەندێک بنەماڵە کارەساتێکی گەورە بوو و شوێنی هەمیشەیی دانایە سەر ژیانیان کەهەرگیز قەرەبوو نابێتەوە. تۆمار کردنی ناو، بیرەوەری، ڕێکەوت و شێوازی دوورخرانەوەی خەڵکەکە ئەرکێکی نیشتمانییە. بە داخەوە لێرە لە دوورەووڵاتیدا ئەم کارە گونجاو نییە و کاری ناوخۆی وڵاتی پێویستە. هیوادارم تا زووە و کەسەکان لە ژیاندا ماون هیممەتدارێک بەو ئەرکە هەستیت و بیرەوەرییەکانیان تۆمار بکات. ئەوە بەڵگەیەکی چاک دەبێت بۆ سەلماندنی هەڵس وکەوتی چەوتی مەلاکان لەگەڵ گەلەکەمان و دەکرێ لە دواڕۆژدا چ لە کۆڕ و کۆمەڵ و چ تەنانەت دادگادا کەڵکی لێ وەربگیرێت.

درێژەی هەیە